

اهل بیت علیهم السلام

الگوی برای اعصار

دکتر محمد رضا شرفی
عضوهیات علمی
دانشگاه تهران

مقدمه

خانواده در جوامع انسانی پیشینه‌ای به قدمت تاریخ بشری دارد. در دوران پرفراز و نشیبی که انسان‌ها پشت سر نهاده‌اند، شاهد شکل‌گیری گونه‌های متنوعی از خانواده بوده‌اند که در طیف وسیعی از ناکامی تا کامیابی قرار می‌گیرند. اگرچه تفاوت در کیفیت سعادت و خوشبختی خانواده‌ها بسیار زیاد است، ولیکن همگی آنها در یک عامل مشترک‌کاند و آن آرمان نیل به موفقیت و شادکامی است، آرمانی که برای بسیاری دست‌نیافتنی بوده، فاصله طولانی با واقعیت دارد. برای تحقق بخشیدن به آرمان خانواده سعادت‌مند، ضرورت دارد به معرفی الگوهای پیردازیم که مظاهر حقیقی انسان‌های والا، رشید و بالنده‌اند. از برجسته‌ترین الگوهای خانواده برتر، باید اهل بیت (ع) را مثال آورد که در تمامی عرصه‌های نظام خانواده، خوب درخشیدند و برای همه اعصار، جلوه‌های کم‌نظیری از کرامت و عظمت را به نمایش گذاشتند. این مقاله درصدد تبیین ابعاد زندگی درخشان اهل بیت (ع)، به ویژه در عرصه تعامل خانوادگی و روابط انسانی با دیگران است؛ با این امید که آشنایی با این چهره‌های به یاد ماندنی موجب شود خانواده‌ها از قوام، انسجام و تعالی بیش‌تری برخوردار گردند.

ویژگی‌های الگوهای متعالی

نیل به منزلت الگو، نیازمند احراز ویژگی‌های متنوعی است و در خصوص الگوهای متعالی، این ویژگی‌ها از حیث کیفیت، باید به نقطه اعتلا تحول یابند. در این جا دست کم به سه ویژگی مذکور اشاره می‌کنیم:

۱- **جامعیت و یکپارچگی**: با توجه به چند ساحتی بودن ماهیت انسان، الگوها نیز باید از جامعیتی کم‌نظیر برخوردار باشند تا بتوانند به نیازهای گوناگون آدمی پاسخ دهند. کاستی در هر یک از ابعاد وجود آدمی، او را از منزلت الگویی فرو می‌کشد. بنابراین، وجود خصیصه‌های ارزشمند در کنار یکدیگر، شرط لازم چنین الگوهایی محسوب می‌شود و شرط کافی، یکپارچگی و توازن میان آنهاست.

۲- **پایسرداری و جاودانگی**: الگوهای متعالی، اختصاص به عصر و زمان مشخصی ندارند بلکه آنها فراتر از محدودیت‌های زمانی، برفراز تمامی اعصار واقع شده، به نیازهای دوران مختلف زندگی بشری پاسخ می‌دهند.

۳- **قداست و خداگونگی**: هر اندازه آدمی به خدا نزدیک شود، پرتوی از صفات الهی را جذب می‌کند و به همان نسبت از ویژگی خداگونگی برخوردار می‌شود. الگوهای متعالی، بیش‌ترین قرب به خدا را دارا هستند و لذا شایسته‌ترین‌ها برای همانندسازی به شمار می‌روند.

اولیای الهی و الگوهای متعالی

در قرآن کریم با دو دسته از آیات در خصوص الگوهای

متعالی مواجهیم. ابتدا آیاتی که ذیل عنوان « اسوه » به معرفی آنان می‌پردازد و دسته دوم آیاتی که در آنها با عنوان اولیای الهی از کسانی یاد شده است که مورد تأیید کتاب آسمانی اند.

اسوه به معنای سرمشق و مقتدا آمده است و شامل خوب و بد هر دو می‌باشد، لذا در قرآن با کلمه « حسنه » توصیف شده و سه بار در قرآن مجید ذکر شده است؛^۱ ابتدا درباره پیامبر اسلام (ص) در آیه: «لقد کان لکم فی رسول الله اسوه حسنه»^۲ یعنی در اعمال و اقوال رسول خدا برای شما سرمشق خوبی است. موارد دوم و سوم درباره حضرت ابراهیم (ع) و یارانش می‌باشد: «قد کانت لکم اسوة حسنة فی ابراهیم والذین معه ...»^۳

در این آیات سه گانه، مؤمنان برانگیخته می‌شوند تا با اقتدا به پیامبر اسلام (ص)، حضرت ابراهیم (ع) و یارانش، خود را به توحید و یکتاپرستی خالص برسانند و مشمول لطف الهی قرار گیرند.

در دسته دوم از آیات، ویژگی‌هایی برای اولیای الهی بیان شده که کاملاً مورد تأیید قرآن‌اند، از جمله آیه: «انما ولیکم الیه و رسوله و المؤمنون الذین یمونون الصلوة و یؤتون الزکوة و هم راکعون»^۴ «ولی امر و یاور شما، تنها رسول خدا و مؤمنانی‌اند که نماز به پا داشته، فقیران را در حال رکوع زکات می‌دهند.» مفسرین عامه و خاصه معتقدند که این آیه در شأن امیرالمؤمنین علی (ع) نازل شده است.^۵ برخی از آیات دیگر نیز نشانه‌های اولیای خدا را بیان می‌کنند. نظیر: آگاه باشید دوستان خدا نه ترسی دارند و نه غمگین می‌شوند. همان‌هایی که ایمان می‌آورند و از مخالفت فرمان خدا پرهیز می‌کنند.^۶

براین اساس، استخراج ویژگی‌های اولیای الهی از قرآن و حدیث و دسته‌بندی آنها، زمینه‌آشنایی مؤمنان را با آنان و در نتیجه تأسی به صفات ارزشمندشان را مهیا می‌سازد. در سخنی از حضرت ولی عصر (عج) نیز آمده است: «و فی ابنة رسول الله (ص)، لی اسوه حسنه»^۷ «در وجود دختر رسول خدا (ص)، حضرت زهرا (س) برای من سرمشقی نیکو و ارزنده است.»

لذا بر مبنای این مقدمات، اولیای الهی، مظهر الگوهای متعالی بوده، از میان آنها، اهل بیت (ع) را محور این مقاله قرار می‌دهیم و به بیان ویژگی‌های آنان در عرصه‌های مختلف می‌پردازیم.

عرصه‌های الگوپردازی

در این بخش به لحاظ ضرورت موضوع، به بیان محورهایی خواهیم پرداخت که تجلی بخش الگوهای متعالی است. این کار به دو دلیل صورت می‌گیرد، اول: آگاهی از کیفیت

زندگی آنان و درک رمز موفقیت‌شان در جهان هستی و دوم: مهیا شدن زمینه تأسی انسان‌ها به آنان. این موارد را در پنج محور به شرح زیر ارائه می‌دهیم و از زندگی اهل بیت (ع) به مستادیقی در این موارد اشاره می‌کنیم.

۱- ارتباط آدمی با خود (عرصه خویشتن‌داری)

در برخی از آیات قرآن کریم به ضرورت خودسازی اشاره شده است، از جمله آیه: «یا ایها الذین آمنوا علیکم انفسکم لا یضُرکم من ضل اذا اهدیتکم ...»^۸ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، بر شما باد (حفظ) خودتان. چون شما هدایت یافتید، آن که گمراه شد، زبانی به شما نمی‌رساند...»

در تفسیر این آیه آمده است: «در راه حق، از تنهایی ترسیم. انحراف جامعه، مجوز گناه کردن افراد نیست و نیز توجه به این واقعیت که: «اول خودسازی، سپس جامعه سازی»^۹.

لذا با عنایت به این که از وجوه ارتباط آدمی با خود، حفظ و نگهداری خویشتن (خودسازی) است، به یکی از مصادیق آن در زندگی پیامبر اسلام (ص) اشاره می‌کنیم. خداوند خطاب به ایشان می‌فرماید: خذ العفو و امر بالعرف و اعرض عن الجاهلین.^{۱۰} «عفو را پیشه خودساز و به نیکوکاری امر کن و از نادانان روی گردان.» برخی اندیشمندان در این خصوص می‌نویسند: «خداوند متعال، پیامبر گرامی‌اش را به صفات مذکور تربیت فرموده است، لذا زمانی که در جنگ احد، کار بر آن حضرت و یارانش سخت شد، دست به دعا برداشت و فرمود: «اللهم اهد قومی فانهم لا یعلمون»^{۱۱} «یار خداوندا، امت مرا هدایت و راهنمایی فرما که نادان‌اند.» این واقعیت که آن حضرت در برابر آزار و شکنجه دشمنان، به جای نفرین در حق آنها، از خدای تعالی هدایت آنان را خواستار شد، نشان از خودسازی و خویشتن‌داری ایشان است. دلالت‌های دیگری نظیر: «انک لعلی خلق عظیم»^{۱۲}

«همانسا تو دارای خلق و خوی عظیمی هستی» هم‌چنین حدیث نبوی «بعثت لاتم مکارم الاخلاق»^{۱۳} «برای تتمیم و تکمیل والایی‌های اخلاقی برانگیخته شدم» و نیز فرموده قرآن کریم: «ادفع بالتی هی احسن»^{۱۴} «با بهترین نحوه (بدی را) پاسخ ده»، شواهدی مبنی بر ظرفیت والای پیامبر اسلام (ص) در عرصه خودسازی و نیز تأکید آیات الهی بر به کارگیری آن در موارد مقتضی است. کلام امام علی (ع) در نهج البلاغه، در ضرورت خودسازی رهبران^{۱۵} و خویشتن‌داری حضرتش در مبارزه با عمرو بن عبدود^{۱۶} که مبین ارزش‌های اخلاقی ایشان در زمینه تسلط بر هوای نفس و خودسازی است و نیز سیره نیکوی حضرت زهرا (س) در ترجیح بخشیدن دیگران بر خود در دعا کردن، شاهد دیگری بر این مطلب است که در پاسخ به فرزندش امام مجتبی (ع) فرمود: «پسر، اول

ایمان بندگی است

اهل بیت علیهم السلام

الذین آمنوا

بگیرید.»

۲- ارتباط آدمی با خدا (عرصه دینداری)

از وجوه روابط انسان با جهان هستی، ارتباط وی با هستی آفرین (خدا) است. عده‌ای از افراد تا اندازه‌ای به خدا نزدیک می‌شوند که مرکز ثقل عواطف آن‌ها خداست: «والذین آمنوا اشد حبا لله»^{۲۲} این افراد به مرحله‌ای نائل می‌شوند که آیه «یحبههم و یحبونه»^{۲۳} «خدا آنان را دوست دارد و آنان نیز خدا را دوست دارند»، در مورد آن‌ها صدق می‌کند.

اینک به مواردی از زندگی اهل بیت (ع) که ترجمان بهترین رابطه با خداست اشاره می‌کنیم و فقط به نقل سه مورد از آن‌ها می‌پردازیم. مورد اول درباره رسول اکرم (ص): امام زین العابدین (ع) فرمودند: پیامبر اسلام (ص) کوشش در عبادت خدا را کنار نگذاشت. به پدر و مادرم سوگند که به قدری در عبادت پافشاری کرد که ساق‌هایش ورم و پاهایش آماس کرده بود. به حضرتش گفتند: چرا این چنین می‌کنی...؟ فرمود: آیا بنده‌ای شکرگزار نباشم؟^{۲۴}

مورد دوم درباره امام علی (ع): حضرت امام سجاد (ع) فرمودند: «ومن یقدر علی عبادت علی بن ابیطالب علیه السلام» یعنی چه کسی را توانایی است بر عبادت علی بن ابیطالب علیه السلام و چه کسی قدرت دارد که مثل علی (ع) خدا را عبادت کند.»^{۲۵}

مورد سوم درباره حضرت زهرا (س): رسول خدا (ص) فرمودند: «ای مسلمانان! همانا خداوند دل و اعضای دخترم فاطمه (س) را لبریز از ایمان کرده است. او یکسره به اطاعت [و عبادت] خدا پرداخته است.»^{۲۶}

براین اساس، آنانی که اهل بیت (ع) را الگوی خود در ابعاد گوناگون و به‌ویژه در محور ارتباط با خدا قرار داده‌اند، درمی‌یابند که رمز و راز محبوبیت، عظمت و جاودانگی این خاندان در برقراری بهترین رابطه با خدا، یعنی عشق به او نهفته است.

پژوهشگاه علوم انسانی و
رتال جامع علوم

همسایه، بعد اهل خانه»^{۲۸}

در همین زمینه، می‌توان به رفتار تحول آفرین امام محبتی (ع) در مواجهه با شیوه توهین آمیز فردی از اهل شام^{۲۹} و نیز کلام گهربار امام حسین (ع) استناد نمود، آن جا که فرمود: «در تحصیل ارزش‌های انسانی رقابت کنید و در راه به دست آوردن گنجینه‌های پر ارزش معنوی، از همدیگر پیشی

۳- ارتباط آدمی با خلق (عرصه مردم‌داری)

از منظر قرآن کریم، جلوه‌های ارزشمند ارتباط آدمی با مردم در واژه‌هایی همچون ایثار نهفته است، آن جا که فرمود: «و یؤثرون علی انفسهم و لو کان بهم خصاصة»^{۲۶} یعنی «و هر چند به چیزی نیازمند باشند باز مهاجران را در آن چیز بر خویشتن مقدم می‌دارند.»

در زندگی اهل بیت (ع)، موارد مرتبط با ایثار به وفور قابل استناد است که ذیلاً به یک مورد آن از نگاه قرآن کریم اشاره می‌کنیم: «و یطعمون الطعام علی حبه مسکیناً و یتیماً و اسیراً»^{۲۷} «و هم بر دوستی (خدا) به فقیر و اسیر و طفل یتیم طعام می‌دهند و گویند ما فقط برای رضای خدا به شما طعام می‌دهیم و از شما هیچ پاداش و سیاسی هم نمی‌طلبیم.» در تفسیر آیه مذکور آمده که آن در شأن علی بن ابیطالب (ع) و فاطمه (س) نازل شده است.^{۲۸}

براین اساس، اهل بیت (ع) چون رضای خدا را در خدمت به خلق می‌دانند، در این محور، رابطه خود با خلق را براساس مردم‌داری، ایثارگری و ترجیح رضایت آنان بر تأمین نیازهای مادی خویش تنظیم می‌کنند.

۴- ارتباط آدمی با خانواده (همسر‌داری)

براساس بخشی از آیات قرآن، هدف از تشکیل خانواده دستیابی به آرامش و امنیت روحی^{۲۹} و تشکیل پیوندهای مودت و رحمت، توصیف شده است. در چنین صورتی است که زوجین، آرمان زندگی مشترک را در رعایت نیازمندی‌های روحی و روانی همسر جست‌وجو نموده، سطح انتظارات خود را متناسب با امکانات و ظرفیت طرف مقابل تنظیم می‌کنند.

در زندگی اهل بیت (ع)، با اشاره به دو مورد از مستندات تاریخی می‌توان شاهد تجلی آموزه‌های قرآن در خصوص خانواده متعالی بود.

در مورد اول به سخن امام علی (ع) استناد می‌شود که پس از شهادت حضرت زهرا (س) به یکی از یارانش فرمود: «در زندگی، او (فاطمه) را به خشم نیاوردم و کاری را که مطابق میلش نبود به او تحمیل نکردم و او نیز مرا به خشم نیاورد و هر زمان که به او می‌نگریستم غم و اندوه از وجود رخت بر می‌یست.»

و در مورد دوم به سخن حضرت زهرا (س) استناد می‌کنیم که فرمود:

«ای ابوالحسن من از پروردگار خود حیا می‌کنم که چیزی از تو درخواست کنم که تو بر آن توان و قدرت نداری.»^{۳۰}

۵- ارتباط آدمی با خانواده (فرزند پروری)

بر مبنای پاره‌ای از دلالت‌های قرآن، همسر و فرزند به مثابه

نور چشم محسوب می‌شوند. از این تعبیر چنین بر می‌آید که جایگاه آنان از حیث معنوی و نیز عاطفی، جایگاه رفیعی می‌باشد. بر این اساس، تعلق عاطفی والدین و فرزندان، پدر و مادر را بر می‌انگیزد تا در تربیت آنان مجدانه تلاش کنند و میراث تربیتی و اخلاقی ارزشمندی برای آنان باقی نهند. لذا میزان تمایل عاطفی دو نسل را در جدیت نسل والد برای تربیت شایسته و بهینه نسل آینده‌ساز می‌توان مشاهده کرد. در همین زمینه به دو عبارت از اهل بیت استناد می‌کنیم.

در مورد اول امام علی (ع) می‌فرمایند: بهترین ارثی که پدران برای فرزندانشان باقی می‌نهند، تربیت شایسته است.» و در مورد دوم حضرت زهرا (س) به پیامبر اسلام (ص) عرضه داشت: «ای رسول خدا به این دو [فرزندت] چه میراثی بخشیده‌ای؟» ایشان فرمود: به حسن (ع) هیبت و سروری‌ام را بخشیدم و به حسین (ع) شهامت و سخاوت‌م را.»

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- قاموس قرآن، سید علی اکبر قرشی، ج ۱، ص ۸۷.
- ۲- سوره احزاب، آیه ۲۱.
- ۳- سوره ممتحنه، آیات ۴ و ۶.
- ۴- سوره مائده، آیه ۵۵.
- ۵- ترجمه تفسیر المیزان، سید محمد حسین طباطبایی، ج ۱۱، ص ۳۰.
- ۶- سوره یونس، آیات ۶۲ و ۶۳.
- ۷- یکصد و پنجاه موضوع از قرآن کریم، اکبر دهقان، ص ۲۲۲ - ۲۲۴.
- ۸- چهل حدیث در مناقب ام اییها، علی اکبر مهدی‌پور، ص ۶.
- ۹- سوره مائده، آیه ۱۰۵.
- ۱۰- تفسیر نور، محسن قرائتی، ج ۳، ص ۱۷۹.
- ۱۱- سوره اعراف، آیه ۲۰۰.
- ۱۲- توتیای دیدگان، شیخ عباس قمی، ص ۱۸۰.
- ۱۳- سوره قلم، آیه ۵.
- ۱۴- المحجة البیضاء، ملا محسن فیض کاشانی، ج ۴، ص ۱۱۹ - ۱۲۱.
- ۱۵- سوره فصلت، آیه ۳۴.
- ۱۶- نهج البلاغه، حکمت ۷۳.
- ۱۷- فروغ ولایت، جعفر سبحانی، ص ۱۰۸ - ۱۱۰.
- ۱۸- منتهی الامال، شیخ عباس قمی، ج ۱، ص ۱۳۳.
- ۱۹- همان، ص ۲۲۲.
- ۲۰- بحار الانوار، ملا محمد باقر مجلسی، ج ۷۸، ص ۱۲۱.
- ۲۱- سوره بقره، آیه ۱۶۵.
- ۲۲- سوره مائده، آیه ۵۴.
- ۲۳- توتیای دیدگان، شیخ عباس قمی، ص ۲۲۴.
- ۲۴- منتهی الامال، شیخ عباس قمی، ج ۱، ص ۱۵۰.
- ۲۵- چهل حدیث در مناقب ام اییها، علی اکبر مهدی‌پور، ص ۲۵.
- ۲۶- سوره حشر، آیه ۹.
- ۲۷- سوره انسان، آیه ۸.
- ۲۸- ترجمه تفسیر المیزان، ج ۳۹، ص ۳۶۷.
- ۲۹- سوره روم، آیه ۲۱.
- ۳۰- انوار الزهرا (س)، محمد رضا عباسی، ص ۲۴.